

О.Г. Олексієнко, Донбаський державний технічний університет

ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ Х.Д. АЛЧЕВСЬКОЇ

Олексієнко О.Г.

Історіографічний аналіз дослідження педагогічної спадщини Х.Д. Алчевської.

Використання історіографічного підходу у дослідженні педагогічної спадщини Х.Д. Алчевської дає можливість здійснити більш детальний та об'єктивний аналіз її доробку. Представлена періодизація процесу дослідження педагогічної діяльності Х.Д. Алчевської.

Ключові слова: історіографія, педагогічна спадщина.

Алексеенко О.Г.

Историографический анализ исследования педагогического наследия Х.Д. Алчевской.

Использование историографического анализа в исследовании педагогической деятельности Х.Д. Алчевской позволяет осуществить более детальным и объективным анализ ее наследия. Представлена периодизация процесса исследования педагогической деятельности Х.Д. Алчевской.

Ключевые слова: историография, педагогическое наследие.

Проблема освіти була актуальною в усі часи. Не менш актуальна вона й сьогодні, коли Україна шукає свій шлях розвитку в усіх сферах життя.

Багатовіковий шлях, пройдений вітчизняною школою та педагогікою, складався з розвитку багатьох ідей і концепцій, що сформувало окрему науку навчання та виховання. Позитивні ідеї різних часів часто втрачались, але потім знову відроджувались вже в іншому вигляді згідно до існуючих проблем та вимог часу.

Історичні, соціально-економічні, соціокультурні та політичні умови заклали засади, щодо зародження й розвитку поглядів та ідеалів педагогів сучасності та минулих років. Глибоке, об'єктивне розуміння досягнень педагогічної теорії і практики сучасної школи неможливо оцінити без

звернення до вітчизняних історико-педагогічних цінностей, що були закладені педагогами кінця XIX початку XX століття.

Більш глибоке дослідження історії розвитку та становлення вітчизняної педагогіки, тлумачення багатьох процесів, накопичення фактичних знань, формування культурологічних концепцій, можливо на засадах застосування історіографічного підходу, що дозволяє зміцнити потенціал педагогічної науки.

Аналіз діяльності педагогів кінця XIX початку XX століття дозволяє визначити принципи, функції, методи педагогічного процесу тогочасності, здійснити їх класифікацію, оцінити їх принципіальне методологічне значення. Порівняння історичних фактів дозволяє провести науково-педагогічну оцінку діяльності окремих діячів, соціально-культурним явищам в освіті, розвитку методології навчання в педагогіці як науки. Використаний історіографічний підхід дає можливість визначити особливість діяльності та значення педагогічної спадщини окремих постатей на формування сучасної педагогіки, серед яких варто визначити Христину Данилівну Алчевську.

Х.Д. Алчевська прогресивний педагог середини XIX початку XX століття. Інтерес до її педагогічної спадщини обумовлений потребою розвитку науки як в минулому, так і в сучасності. Доробок Х.Д. Алчевської висвітлено та проаналізовано у роботах видатних вчених, освітніх та суспільних діячів, провідних педагогів та методистів України, а також у світовому просторі.

Метою статті є дослідження спадщини Х.Д. Алчевської в оцінці науковців на основі історіографічного підходу, який раніше не застосовувався в контексті обраної проблематики.

Оцінка значущості педагогічної спадщини Х.Д. Алчевської науковцями є неоднозначною: деякі вважали її школу, методи і форми навчання в ній новаторськими та прогресивним явищем у педагогіці тогочасності; інші жорстко критикували; деякі просто ігнорували. Особливо відчувалась зміна полярностей думок щодо фактів, змісту, ідей педагогічної спадщини Х.Д. Алчевської під час суспільно-політичних реформ в країні та перемін у соціокультурній сфері суспільного життя.

Історіографія творчості Х.Д. Алчевської значна. Фонд літератури про її просвітницько-педагогічну діяльність склали роботи Я. Абрамова, І. Архангельської, Л. Бондар, М. Корфа, М. Гуменюка, Я. Донського, М. Євнуха, С. Золотухіної, Н. Коляди, І. Кузнецової, Н. Крупської, Д. Лекаренка, О. Мазуркевича, М. Мухіна, М. Машкової, В. Осмоловського, Л. Попової, С. Рейсера, Т. Різниченка, М. Стеклова, К. Тимошенко, Н. Фридьєвої, О. Жукової і др., в яких висвітлено окремі напрямки суспільно-педагогічної діяльності просвітительки.

Значну частину джерельної бази складають як опубліковані, так і архівні матеріали. Документи архівних фондів наукових бібліотек, державних архівів України та Росії дають змогу дослідити особливості умов становлення вченої-педагога, науково-педагогічні, методичні та навчальні матеріали Харківської недільної жіночої школи, знайомлять з перепискою Христини Данилівни з відомими людьми того часу тощо.

Для з'ясування причин, через які педагогічна спадщина Х.Д. Алчевської мала для сучасників і набуває великого значення в сучасній Україні, проведемо історіографічний аналіз процесу накопичення наукового знання педагогічної спадщини у суспільно-просвітницької діяльності Христини Данилівни та його трансформацію в науково-педагогічній літературі.

Відомий публіцист, педагог, історик кінця ХІХ століття Я.В. Абрамов приділяв Харківській жіночій недільній школі Х.Д. Алчевської доволі багато уваги у своїх роботах. Дуже цінними для нашого дослідження є окремі його публікації стосовно школи Алчевської такі, як «Приватна жіноча недільна школа в Харкові і недільні школи взагалі» [1], «Наші недільні школи. Їх минуле і сьогодення» [2], а також багаточисельні, дуже цікаві і повчальні роботи у періодичних виданнях.

В період практичної діяльності Алчевської (середина ХІХ – початок ХХ століття), найбільш цікавими в історіографічному плані були роботи:

– особисто Христини Данилівни, до яких ми відносимо біографічні матеріали, дослідження спадщини Х.Д. Алчевської та спогадів її сучасників;

– обширне листування – листи до багатьох літературних та громадських діячів тієї епохи: Ф.М. Достоевського, Л.М. Толстого, І.С. Тургенева, Г.І. Успенського, Я.Г. Гуревича, Д.І. Міллера, В.Г. Короленка, М.Ф. Сумцова, Д.І. Багалія, Б.Я. Данилевського, М.Д. Пильчикова, А.П. Чехова, М.О. Корфа, М.І. Павлика, І.Я. Франка, Е. Ожешко та інші;

– роботи сучасників Х.Д. Алчевської щодо розповсюдження її педагогічного досвіду;

– публікації в тогочасній періодичній пресі, матеріали до яких готувала як сама Христина Данилівна, так і її колеги по Харківській недільній жіночій школі.

Педагогічні ідеї народної вчительки знайшли відображення також у творах: «Що читати народу?», «Книга дорослих», «Передумане і пережите», «Півроку із життя недільної школи», «Історія відкриття школи в селі Олексіївка», «Програмах викладення у недільних школах» та багатьох публікаціях у періодичних виданнях того часу.

В перше десятиліття після Жовтневого повстання і смерті вченої-педагога радянська влада допускала певний плюралізм в суспільно-політичному, в тому числі й у педагогічній сфері. В ході становлення нової "радянської" педагогіки був певний інтерес до робіт Алчевської, найбільш до навчальних програм для боротьби з неосвіченістю населення. Але потім настало майже повне затишся щодо вивчення спадщини Христини Данилівни. Найбільш цікавими з наукової точки зору були роботи, підготовлені академіком О.Р. Мазуркевичем, хоча і не вільні від певного політичного зафарбування, але присвячені творчій педагогічній діяльності Х.Д. Алчевської.

Великого значення педагогічній та суспільній діяльності Х.Д. Алчевської надавали такі громадські діячі та педагоги радянських часів такі, як Н.К. Крупська, В. Фігнер, Т.М. Різниченко та ін.

У середині 20-х років отримала швидкого розвитку бібліотечна справа. Результати значимого доробку у цій сфері діяльності Х.Д. Алчевської не минули дослідники того часу. Н.Я. Фридьєва та Д.А. Балака роблять першу

спробу у своїй публікації проаналізувати методику вивчення читача колективом вчителів Харківської приватної жіночої школи Х.Д. Алчевської.

Окрім цих праць важливе значення мають роботи Є.М. Мединського та Е.Вахтерової, в яких вчені аналізували роботу Харківської недільної жіночої школи та її керівниці – Х.Д. Алчевської. Головна увага приділялася організації позанавчальній роботі учениць, роботі з читачами, організації бесід.

Вагомим вкладом у сфері бібліотекознавства слід відмітити роботи Д.М. Лекаренка, М.П. Гуменюка, Б.В. Банка, Н.В. Здобнова, М.В. Машкової, Н.А. Рубакіна, Н.В. Шелгунова, які приділили багато уваги наробіткам Х.Д. Алчевської та колективу її Харківської недільної школи у бібліотечній справі.

У дослідженнях радянського часу відзначається, що характерною рисою розвитку педагогічної думки в Росії другої половини XIX – початку XX ст. стало використання педагогічного досвіду зарубіжних педагогів, впровадження у вітчизняну систему освіти зарубіжних освітніх технологій. Досвід практичної роботи педагогів царської Росії, їх надбань в галузі методик та організації педагогічного процесу, використовувався у неповному обсязі, а деколи і нехтувалися. З того часу велика педагогічна спадщина просвітительки та важлива для свого часу діяльність її школи була у забутті. Це було зв'язано і з соціально-політичними змінами у державі, всебічними реформами у педагогіці тощо.

Історіографічний аналіз наукової, популярної літератури та архівних матеріалів показав, що ґрунтовні спроби дослідження педагогічної спадщини Х.Д. Алчевської поновилися лише тільки у кінці 50 – на початку 60 років XX століття.

У публікаціях Н.В. Шелгунова представлені аналіз та об'єктивна оцінка діяльності Х.Д. Алчевської та її педагогічного колективу в цілому. Він відмічав створення Х.Д. Алчевською «унікальної системи педагогічних рад», особливо зупиняв увагу на значенні педагогічних щоденників, які запровадила Х.Д. Алчевська у своєму закладі, а також детально виклав своє бачення

відносно значення покажчика «Що читати народу?» у розвитку педагогіці та бібліографії. «Робота дуже поважна, – пише автор, – в яку було вкладено багато ширості, доброзичливості, любові до народу і праці, а, найголовніше, настирного бажання розкрити і дослідити те, що здавалося нікому невідомим» [3, с. 375].

Діяльності Харківської приватної жіночої недільної школи, якою керувала Х.Д. Алчевська, присвячене дисертаційне дослідження М.Мухіна „Воскресная школа Х.Д.Алчевской и её роль в становлении образования взрослых (1862 – 1919)” [4].

Існує низка дисертаційних робіт стосовно недільних та загальноосвітніх шкіл у Росії наприкінці ХІХ століття, однак діяльності Харківської недільної школи автори в них торкаються побічно, як і особистого доробку Х.Д. Алчевської, та в деяких його не розглядають взагалі (А.Г. Кравченко, Б.Г. Король, Я.Л. Пічкуренко, Н.С. Чугунова, В.Т. Білан, Л.Н. Литвин та ін.).

Отже зазначимо, що праці щодо педагогічного доробку Х.Д. Алчевської радянської епохи носять загальнонаукове та теоретичне значення.

Особливо швидко вивчення педагогічної спадщини Х.Д. Алчевської відбувалося після проголошення самостійності української держави. Це викликано, на нашу думку, низкою причин: подолання ідеологічних перепон, історико-педагогічні дослідження набувають великого значення у відродженні прогресивних педагогічних ідей минулого, їх актуалізацію.

Сучасні вітчизняні вчені з історії педагогіки в останні роки приділяють увагу до періоду з другої половини ХІХ – до початку ХХ ст. Особливо детальні розвідки робляться у проблемі розвитку недільних шкіл. На нашу думку, найбільш глибоко і ґрунтовно розглянуто освітню діяльність недільних шкіл для розвитку освіти дорослих та позашкільної освіти в Україні Л.Вовк „Генезис пріоритетних тенденцій освіти дорослих в Україні (ІІ пол. ХХ – 20-ті роки ХХ ст.)” [5].

Через призму нашого дослідження заслуговують на увагу наукові роботи та розвідки наступних сучасних вітчизняних вчених, які розглядають цей

феномен у контексті інших напрямів історико-педагогічної науки: Л.Бондар „З історії створення недільних шкіл на Україні” [6], „Христина Алчевська – організатор освітньої справи в Україні” [7], С.Дмитренко „Громадсько-просвітницька діяльність української інтелігенції в Лівобережній Україні другої половини ХІХ століття” [8], О.Жукової „Соціалізація особистості в системі просвітницько-педагогічної діяльності Х.Д. Алчевської” [9], Л.Корж „Освітня діяльність земств Харківської губернії в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.” [10], Н.Побірченко „Педагогічна і просвітницька діяльність українських Громад у контексті суспільного руху Наддніпрянської України (друга половина ХІХ – початок ХХ століття)” [11] та ін.

Потрібно відмітити, що спеціальному науковому аналізу не були підвергнуті проблема комплексного вивчення науково-педагогічної спадщини Х.Д. Алчевської за останні двадцять років. В дисертаційних дослідженнях були розкриті лише деякі питання:

- літературна діяльність Х.Д. Алчевської [12];
- соціалізація особистості в системі просвітницько-педагогічної діяльності Х.Д.Алчевської [9];
- духовно-моральна направленість системи виховної роботи в недільній школі Х.Д. Алчевської [13].

Окремо науковці торкаються питань:

- взаємовідносин між Х.Д. Алчевською та іншими педагогами і літераторами того часу;
- вплив Харківської недільної жіночої школи на розвиток освіти в регіоні та Російській імперії.

Важливе значення для історіографічного дослідження педагогічної спадщини Х.Д. Алчевської мають статті Л. Ковалень, О. Козулі, Л. Шумрикової-Карагодіної, Л. Бондар та ін. В своїх роботах дослідники зробили спроби всебічно проаналізувати педагогічний доробок просвітительки, її досягнення у бібліографічній справі, висвітлити особливості навчально-методичної роботи Харківської недільної школи.

Здійснивши огляд матеріалів за темою дослідження, доходимо висновку, що рівень зацікавленості вченими України науково-педагогічною спадщиною Х.Д. Алчевської постійно зростає, що безпосередньо пов'язано із розвитком педагогічної науки і змінами в освіті. Так, в кінці ХХ – на початку ХХІ століття з'являється низка новітньої літератури з історії педагогіки, а саме підручників та навчальних посібників для студентів вищих педагогічних закладів освіти, у яких в певному обсязі висвітлюється доробок народної вчительки Х.Д. Алчевської. У підручниках М.М. Фіцули [14], Н.П. Волкової [15] надано характеристику постаті Х.Д. Алчевської та її просвітницької діяльності в контексті висвітлення проблеми освіти і педагогічної думки в Україні в ХІХ – на початку ХХ ст. Більш глибокі відомості надаються у роботах В.С. Курила, Л.С. Бондар, А.М. Бойко, В.Д. Бардінової та інших. Автори підкреслюють у загальному історичному ракурсі значущість доробку Х.Д. Алчевської на ниві просвітництва народу країни, а також особливо відмічають навчально-методичний аспект її педагогічної творчості та «прорив» у бібліотечній справі.

В сучасних умовах для повноцінного та різнобічного розкриття особливостей педагогічної спадщини Х.Д. Алчевської слід погодитись з думкою О.В. Сухомлинської яка зазначала, що дослідження та аналіз окремих явищ розвитку педагогіки певною мірою об'єднується шляхом введення у наукове дослідження періодизації. «Від того, що береться за основу періодизації, – зазначає О.В. Сухомлинська, – який контекст вкладаємо в той чи інший період, що виступає рушійною силою зміни періоду, відбувається розгортання певного науково-дослідницького поля» [16, с. 47].

Проведений аналіз в історіографічній площині надає підстави до надання наступного висновку, що етапи дослідження педагогічної діяльності Х.Д. Алчевської можна поділити на три періоди:

- I період (1862-1920 рр.) характеризується аналізом сучасників суспільно-політичної і соціокультурної діяльності Х.Д. Алчевської, заснованому на вузько дидактичному підходах, побудованому на принципах народності та гуманізму;

– II період (1921-1991 рр.) стосується аналізу в межах суспільно-гуманітарної та загально-педагогічної діяльності видатного педагога, базується на домінуючому в тій часи класово-партійному підході і принципах соціалістичної демократії, пролетарського інтернаціоналізму, комуністичної моралі, що дещо звучує напрацювання Х.Д. Алчевської;

– III період (1992-до наших днів) ґрунтується на об'єктивно-історичному, суспільно-гуманістичному і національно-демократичному підходах до аналізу педагогічної, просвітницької та наукової діяльності Христини Данилівни, а принципи громадянськості, культурної толерантності та особистої орієнтації вчених дозволяють почати всебічне дослідження здобутків відомої землячки.

Своєю новаторською діяльністю Х.Д.Алчевська привертала увагу провідних прогресивних сил тогочасності. Вона містила у собі рідкісний дар теоретика, експериментатора, організатора, педагога. Вважаючи народну освіту одним із головних факторів розвитку суспільства, Алчевська намагалася використати її на благо культурного і духовного відродження рідного краю. Невтомна діяльність Х.Д. Алчевської є високим прикладом патріотичного служіння народові в його боротьбі за визволення людини і за освіту для всіх трудящих. На теперішній час педагогічні ідеї та педагогічна діяльність Х.Д.Алчевської також мають глибоке значення та актуальність для розвитку сучасної національної школи, що знаходить відображення та високу оцінку в багатьох публікаціях сучасних науковців.

Література

1. **Абрамов Я.В.** Частная женская воскресная школа в Харькове и воскресные школы вообще. – Харьков, 1890. – 56 с.
2. **Абрамов Я. В.** Наши воскресные школы: их прошлое и настоящее. – СПб.: Тип-я Меркушева, 1900. – 351 с.
3. **Шелгунов Н.В.** Избранные педагогические сочинения. «Что читать народу» – издание харьковских учительниц. – М., 1954. – С. 370–395.

4. **Мухин М.** Воскресная школа Х.Д.Алчевской и её роль в становлении образования взрослых (1862 – 1919): дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Мухин Николай Иванович. – К., 1977. – 160 с.

5. **Вовк Л.П.** Генезис пріоритетних тенденцій освіти дорослих в Україні (II пол. ХХ – 20-ті роки ХХ ст.) : автореф. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Л.П. Вовк. – К., 1996. – 49 с.

6. **Бондар Л.С.** З історії створення недільних шкіл на Україні // Розвиток освіти на Україні (II пол. ХІХ – поч. ХХ ст.). – К.: Інститут педагогіки АПН України, 1995. – 108 с.

7. **Бондар Л.С.** Христина Алчевська – організатор освітньої справи в Україні / Л.С. Бондар // Рідна школа. – 2002. – №2. – С. 60 – 62.

8. **Дмитренко С.М.** Громадсько-просвітницька діяльність української інтелігенції в Лівобережній Україні другої половини ХІХ століття: дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / С.М. Дмитренко. – Вінниця, 2000. – 200 с.

9. **Жукова О.А.** Соціалізація особистості в системі просвітницько-педагогічної діяльності Х.Д. Алчевської: дис... канд. пед. наук: 13.00.05 / О.А. Жукова. – Х., 2001. – 205 с.

10. **Корж Л.В.** Освітня діяльність земств Харківської губернії в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.: дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / Л.В.Корж. – Суми, 1999. – 197 с.

11. **Побірченко Н.С.** Педагогічна і просвітницька діяльність українських Громад у контексті суспільного руху Наддніпрянської України (друга половина ХІХ – початок ХХ століття): дис... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Н.С.Побірченко. – К., 2001. – 475 с.

12. **Кузнецова И.В.** Литературное творчество Х.Д. Алчевской: дис. ... канд. филол. наук : 10.01.02 / Кузнецова Ирина Владимировна; Харьк. нац. пед. ун-т им. Г. С. Сковороды. – Х., 2007. – 184 л.

13. **Архангельская И.В.** Духовно-нравственная направленность системы воспитательной работы в воскресной школе Х.Д. Алчевской: диссертация

кандидата педагогических наук: 13.00.01 / И.В.Архангельская. – Смоленск, 2004. – 173 с.

14. **Фіцула М.М.** Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти / М.М.Фіцула. – К. : Видавничий центр «Академія», 2001. – 528 с.

15. **Волкова Н.П.** Педагогіка: Посібник для студентів вищих навчальних закладів / Н.П.Волкова. – К. : Видавничий центр «Академія», 2002. – 576 с.

16. **Сухомлинська О.В.** Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем / О.В.Сухомлинська. – К. : А.П.Н., 2003. – 68с.

Alekseenko O.G.

The historiographical analysis researche of pedagogical legacy of H.D. Alchevskaya.

The using of historiography analysis in research of pedagogical activities of H.D.Alchevskaya, allows carrying out more detailed and objective analysis of her legacy. The process of research periodization submitted in H.D. Alchevskaya`s educational activities.

Key words: historiography, pedagogical legacy.

Відомості про автора

Олексієнко Оксана Григорівна – старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Донбаського державного технічного університету (м. Алчевськ). Основні наукові інтереси зосереджені на дослідженні педагогічної спадщини Х.Д.Алчевської.